

ABLONCZY BÁLINT

„NEKEM KELL MOST MENNEM”*

ERDÉLY-JÁRÓ BÖLCSÉSZEK A SZEGEDI EGYETEMEN A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

A nyolcvanas évek második felére a Magyarország és Románia közötti államközi viszony a Varsói Szerződés tagállamai között korábban nem tapasztalt mértékben leromlott. Kádár János 1977-ben találkozott utoljára Nicolae Ceaușescu román pártfőtitkárral, s a feszültség egyre-másra a szimbolikus konfliktusokban sült ki. Elég utalnunk Ion Lăncrănjan 1982-es magyarellenes pamfletjére (Szónoklat Erdélyről)¹, vagy a Magyarországon 1986-ban megjelent *Erdély története* ellen Romániában, a Varsói Szerződés országaiban és Nyugaton egyaránt megindított román kampányra.² Bár a Köpeczi Béla kultuszminiszter által főszerkesztett kötet kiadását, páratlan magyarországi sikerét (rövid idő alatt százezer eladott példány) szokás vízvázlatónak nevezni az egyre élesedő román–magyar konfliktusban, a helyzet alapvetően továbbra is aszimmetrikus volt. Az egyre mélyebb gazdasági válságot és elnyomást a nacionalista érzelmek felkorbácsolásával ellensúlyozó Ceaușescu-diktatúra állt szemben a meggyőződéses internacionalista Kádár János és a nemzeti érzések kifejezésének majd’ minden formájától már csak 1956 emléke miatt is ódzkodó magyar pártvezetéssel – jóllehet, idővel az MSZMP-n belül is megerősödtek a határontúli, s különösen az erdélyi magyarság érdekében erőteljesebb fellépést szorgalmazó hangok. (Gondolok itt például a Központi Bizottságban 1980-tól, a Politikai Bizottságban 1988-tól tag Pozsgay Imrére, vagy az MSZMP KB külügyi titkárára, Szűrös Mátyásra és az MSZMP KB külügyi osztályának apparátusára.)

Az a tény, hogy a magyar vezetés a nyolcvanas évek második felére óvatosan már a nemzetközi fórumokon (az ENSZ különböző testületeiben és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet konferenciáin³) felvetette a kisebbségi kérdést, a nyolcvanas évek végére pedig a belpolitikában is teret engedett a határontúli magyarokról, elsősorban a romániai magyarságról

* A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága „Vallásgyakorlás, mint kulturális ellenállás” című kutatási együttműködése keretében készült.

¹ L.: VINCZE GÁBOR: A Lăncrănjan-ügy. Egy magyarellenes pamflet és fogadtatása Romániában, 1982-ben, *Tiszatáj*, 2006/3., 62–82. p.

² BORTONI, Stefano: Vonakodó kémeek. A magyar állambiztonság és Románia 1975–1989, *Történelmi Szemle*, 2013/1., 79–117. p., 98–99. p.

³ Uo., 100. p.

szóló diskurzusnak, elválaszthatatlan saját támogatottságának megroppanásától. Az eszmei kiüresedés után a gazdasági nehézségek növekedésével a *legvidámabb barakk* ideológiája is erodálódott, ezért a kapaszkodókat kereső állam- és pártvezetés (vagy legalábbis annak egy része) igyekezett saját hatalmát nemzeti alapú érvekkel legitimálni. Jól jelzi ezt a szándékot, hogy 1956 után az első, nem állami- vagy pártszervek által szervezett tömegtüntetésre az erdélyi falurombolás, a romániai magyarság sorsa felett érzett aggodalom miatt került sor 1988. június 27-én. (A demonstráció engedélyezése természetesen összefüggött a pártelit belső hatalmi harcaival és az izmosodó ellenzéki szervezetek tevékenységével is.)

A magyar pártvezetés álláspontjának lassú változása elválaszthatatlan attól a nyomástól, amelyet a magyar közvélemény egy jelentős része fejtett ki a Romániából érkező egyre riasztóbb hírek hatására. Márpedig azok egyre csak szaporodtak: úgy tűnhetett, hogy az erőszakos romániai kulturális homogenizációs folyamatnak semmi sem szabhat gátat. 1985 első negyedében megszűntek a Román Rádió nemzetiségi körzeti adói Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Temesváron, hasonló sorsra jutott a bukaresti televízió magyar adása is.

Eltűntek a kétnyelvű feliratok, 1986–1987-ben az erdélyi városok magyar utcanevéinek többségét románra változtatták. A magyar könyvkiadást jelentősen visszanyesték: 1972-ben még 265 magyar könyv jelent meg, 1987-ben kétszáznál már jóval kevesebb. A II. világháborút követően még hat önálló magyar színház volt Romániában, a nyolcvanas évekre mindössze kettő maradt. Egy Kolozsváron és egy Temesváron, a két nagy székelyföldi teátrumot (a marosvásárhelyit és a sepsiszentgyörgyit) tagozattá minősítették le. Folyamatosan szorult vissza az anyanyelvű oktatás is: míg a korábbi oktatási törvény szerint 15 tanuló igénye elegendő volt a nemzetiségi osztályhoz, az 1980-as évek elejéig már csak 25 tanuló esetén indulhatott anyanyelvű elemi, 36 esetén középiskolai osztály; folyamatosan zajlott az addig tisztán magyar iskolák kétnyelvűvé alakítása, majd teljes elrománosítása.⁴

Az intézmények önállóságának megszüntetését a nyolcvanas években sok helyen magának a tagozatnak a végleges felszámolása követte. Ennek következtében egyre általánosabb jelenség lett, hogy a magyar szülők – más nem lévén – román óvodába írárták be gyermeküket, aki majd az iskolába lépéskor szinte automatikusan az iskola román tagozatára került. A fenti okok miatt 1989 őszén a magyar óvodásoknak már 23%-a járt román óvodába, a magyar alsó tagozatos általános iskolásoknak pedig mintegy 20%-át írárták román tannyelvű intézménybe. Az asszimilációs szándék egyértelműen tetten érhető volt a magyar tannyelvű szakképzés elsorvasztásában, ráadásul a nagy

⁴ Az adatokat L.: Révész Béla: A magyar–román viszony problémátörténetéből az 1980-as években, *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (72) 1–22. (2009), 472–473. p.

presztízzsel bíró (például elektronika, informatika), illetve a rendszer szempontjából stratégiaiainak számító területeken (bolti eladó, telefonszerelő) egyáltalán nem indítottak anyanyelvi képzéseket. Ezzel párhuzamosan haladt a magyar tannyelvű egyetemi képzés elsorvasztása is: nemcsak a kolozsvári Babeş–Bolyain csökkent a fölvevett magyar diákok száma, hanem más erdélyi felsőoktatási intézetek esetében is. Például míg a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet általános orvosi karára 1980-ban 83 magyart vettek fel, addig 1989-ben (a 138 magyar jelentkezőből) már csupán 17-et – és 123 román. 1986 nyarán megszüntették a magyar nyelvű gyógyszerészképzést.⁵

Végül 1988 márciusától nemcsak Magyarországon, de Nyugat-Európában is a Ceauşescu-rendszer elleni tiltakozások katalizátora lett a *falurombolásként* elhíresült településrendezési terv. Ennek alapján az ezredfordulóig a romániai falusi lakosság nagy részét agráripari központokba tervezték költöztetni. Ugyan a tervnek nem a magyar nemzetiségű kistelepülések felszámolása volt az elsődendő célja, következményeként a többségében magyarok lakta székelyföldi és partiumi vidékek hagyományos arculatát végérvényesen felszámolták volna.

Turisták, üzletelők, segítők

Noha a romániai kisebbségpolitika változásáról, az arra adott magyar állami reakciókról, a két ország hivatalos kapcsolatainak feltartóztathatatlan romlásáról, s azok nemzetközi kontextusáról sokat tudunk,⁶ a korabeli magyar társadalom erdélyi magyarsággal kapcsolatos érdeklődéséről és különösen cselekedeteiről jóval kevesebb információ áll rendelkezésünkre. Pedig a kérdés sokakat érdekelt és sarkallt cselekvésre a nyolcvanas évek Magyarországon. Pusztán a nagypolitikai okokkal ugyanis lehetetlen megmagyarázni az említett falurombolás elleni tüntetésen résztvevők nagy számát (korabeli becslések szerint 80–100 ezer fő). De érthetetlen az 1989. decemberi forradalom kirobbanását követően a magyar társadalom széles rétegeit jellemző segítőszándék is, amelyet a Romániába tucatjával induló, segélyekkel megrakott kamionok tettek kézzelfoghatóvá.

⁵ VINCZE Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között, III. rész: 1965–1989, *Magyar Kisebbség*, 1998/1. (11.), 289–317. p., <<https://epa.oszk.hu/02100/02169/00008/m980130.htm>> (letöltve: 2021. 04. 13.).

⁶ A teljesség igénye nélkül: VINCZE Gábor: Tovább a lejtőn – a gödör aljáig. Magyar-román kapcsolatok 1989 második felében a magyar diplomáciai iratok tükrében, *Székelyföld*, 2009/7., 75–120. p.; MEDGYESI Konstantin: Tizenhét perc, ami megtörte Grósz Károly karrierjét, *Betekintő*, 2019/3., 5–29. p.; NOVÁK Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*, Pro-Print, Csíkszereda, 2017, 70–118. p.; FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Napvilág, Budapest, 2007; KASZÁS Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–1989*, Gondolat, Budapest, 2015.

A nyolcvanas években előbb rejtetten, aztán a nagypolitikában is megjelenő *Erdély-kérdés* hangsúlyossá válásában a már röviden említett összefüggések mellett bizonyosan szerepe volt a magyar társadalom legkülönbözőbb rétegeiben megjelenő Erdély-járásnak. A romániai helyzet romlásával párhuzamosan ugyanis egyre több magyarországi polgár szállított romániai ismerőseinek, rokonainak, barátainak segítséget (gyógyszert, élelmiszert), könyvet és újságot, csempészett vissza kéziratot, vagy segített akár névházasággal a Romániából való menekülésben. Azaz egyre többen fedezték fel a romániai valóságot, szereztek első kézből benyomásokat a helyzetről, hoztak és vittek híreket. Ahogy a témát az elsők között vizsgáló és nem mellesleg a nyolcvanas évek végén aktív Erdély-járó Bárdi Nándor kisebbségkutató megjegyezte, természetesen nem mindenki ugyanazzal a céllal utazott Magyarországról Romániába: a kulturális vagy karitatív segítséget közvetítők mellett megkülönböztethetjük az üzletelőket, a rokonlátogatókat és a turistákat.⁷ (A kategóriák persze gyakran egymásba értek.)

Én most az első csoportra összpontosítok, hiszen a kulturális-karitatív segítséget közvetítők voltak a legtudatosabbak. A segélycsempészés ugyanis bizonyos kockázattal járt, s az ebben résztvevők általában itthon is közösségi (egyházi, egyetemi, környezetvédő, táncmuzika-hagyományőrző stb.) aktivizmussal tűntek ki. Gyakran a rendszerrel szemben fogalmazták meg magukat, noha Erdély-járásuk nem feltétlenül nyíltan artikulált ellenzéki magatartásból fakadt. Ugyanakkor mindenki tisztában volt azzal: tevékenységük semmiképpen nem támogatott, inkább a tiltott és túrt kategóriák határán billeg.⁸

A nyolcvanas évek második felére az addig alkalmi, egy-egy személy lelkesedésén-kapcsolatrendszerén alapuló erdélyi segítőakciók szervezettebbé váltak. Bár a mozgalom méreteit írásbeli dokumentáció híján nehéz megbecsülni, csak a budapesti Erdély Támogató Egylet (1989 utána az erdélyi segélyezéssel immár hivatásszerűen foglalkozó Transylvania Caritas elődje) körülbelül kétszáz, több-kevesebb rendszerességgel utazó aktivistát tartott számon.⁹ Munkájukat raktárok, rendszeres kül- és belföldi adományozók, gyógyszereszi és gyógyszerügyi kapcsolatok segítették. Kommunikációs csatornáik voltak az állam- és pártapparátus bizonyos részeihez (például az MSZMP KB Külügyi

⁷ BÁRDI Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban?, *Valóság*, 1992/12., 86. p.

⁸ A fogalmi tisztázáshoz igen hasznos a kérdést elsősorban a református egyházi dimenzióban vizsgáló tanulmány. KISS Réka: Legális-illegális-félegális. Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években: források és megismerés határai, In: KISS Réka – LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2019, 239–271. p.

⁹ ABLONCZY Bálint: Szolidaritás és ellenállás. Református hálózatok erdélyi segítőakciói a hetvenes-nyolcvanas években, In: KISS Réka – LÁNYI Gábor (szerk.): *HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem* (Reformáció Öröksége 3/2.), Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 320. p.

Osztályához), valamint a magyar emigrációhoz, gyümölcsöző viszonyt alakítottak ki például a New York-i Hungarian Human Rights Foundationnel.

Jóllehet a szegedi segélyközvetítő csoport a budapestinél kisebb kört fogott át, a nyolcvanas évek második felében aktivitása a fővárosiakéhoz hasonló volt.¹⁰ Szeged példája azért is roppant izgalmas, mert míg Budapesten az ETE-Transcar támogatói és aktivista bázisa igen sokfelől rekrutálódott (katolikus, protestáns egyházi közösségek; diákok, műszaki és humán értelmiségiek; munkások), addig Csongrád megye központjában a szervezett Erdély-járás hálózata sokkal homogénebbnek nevezhető, elsősorban az akkor még József Attiláról elnevezett egyetemen alakult ki. Ráadásul, mint látni fogjuk, működése elválaszthatatlan az egyetemen elinduló különféle reformkezdeményezésektől. Igen jelentős volt a személyi átfedés, az Erdélybe segítséget vivők gyakran egyben az egyetemi reformmozgalmakban, az MSZMP és ifjúsági szervezetének befolyása elleni küzdelemben is vezető szerepet játszottak.

Szeged a sajátos korabeli *politikai mikroklíma* miatt is érdekes. A várost ugyanis különböző pozíciókban (MSZMP Szegedi Végrehajtó Bizottságának első titkára, Csongrád Megyei Tanács elnöke, MSZMP Csongrád megyei első titkára) 1956 és 1985 között a rendszer *munkásellenzékéhez* sorolt, dogmatikus Komócsin Mihály irányította. Ugyanakkor Szegeden és részint az egyetemen az állampárt bizonyos reformerői is mozgolódtak. Nem véletlen, hogy a Pozsgay Imre és Nyers Rezső körüli országos reformerők támogatásának céljával, de autonóm kezdeményezésként az MSZMP első reformköre Szegeden alakult meg 1988 novemberében.¹¹

Ilia Mihály és futárai

Az egyetemisták Erdély-járását alapvetően befolyásolta a város földrajzi elhelyezkedése, illetve a határontúli magyar irodalom megismertetését programszerűen felvállaló színvonalas folyóirat, a *Tiszatáj*. A korabeli szegedi Erdély-járó hálózat egyik kulcsszereplője így emlékezett vissza a világlátását formáló tényezőkre: „Szeged annyiban kilógott a korabeli magyar egyetemi világból, hogy sokkal közelebb voltunk földrajzi szempontból a határontúli magyarság problémáihoz mind Erdély, mind pedig Vajdaság irányában, s ez nyitva tartotta a kérdést. Nagyon fontos szerepe játszott Ilia Mihály és a *Tiszatáj*. Benne volt a gondolkodásunkban, hogy nemcsak a homogén magyar társadalom foglalkoztat minket, hanem Közép-Európa és a határontúli magyarság is. Kapcsolataink kiépülésében óriási szerepe volt Miska bácsinak, legendás levelezőként nemcsak a Kárpát-medencei, hanem emigrációs ismeretségeit is ápolta. Sokszor az ő címlistája navigált bennünket útjainkon. Nem

¹⁰ BÁRDI: *i.m.* 88. p.

¹¹ ROMSICS Ignác: *Rendszerváltás Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013, 74. p.

csak Erdélyben, hanem első nyugati utamon, 1987-ben is a Miska bácsitól kapott címekeket kerestem fel, s találkoztam Bécs, München és Párizs emigráns magyarságának néhány jeles képviselőjével. Persze kellett a határontúli magyar témával kapcsolatos személyes affinitás is, ami nekem 17 éves koromtól, első erdélyi utamtól megvolt.”¹²

Ilia Mihályra az egykori szegedi Erdély-járók nemcsak címadóként és terepi eligazítóként, hanem megbízóként is emlékeznek: a már helyismerettel rendelkező egyetemistákat rendszeresen megkérte bizalmas levelek, küldemények kézbesítésére, s erdélyi értelmiségiek kényesebb kézíratait sem bízták a Román, illetve a Magyar Postára. „Vittük Miska bácsi leveleit is, például Cs. Gyimesi Évának Kolozsvárra. Kéziratok is jöttek-mentek, azokat meg se néztük. Gáll Ernővel, a *Korunk* szerkesztőjével volt nagyon jóban Ilia, a nyugati emigrációból pedig Borbándi Gyulával.”¹³

A *Tiszatájt* 1974-es leváltásáig főszerkesztőként jegyző, s az egyetemen tanító Ilia Mihály jelentőségét a diákok erdélyi szocializálásában aligha lehet túlbecsülni. Laczkó Sándor és Bellavics István nyolcvanas évekbeli emlékeit alátámasztja egy 1976-os állambiztonsági jelentés, amely a legendás szerkesztő keleti és nyugati irányba végzett hálózatépítő munkáját foglalja össze. „Célszemély a kiválasztott és befolyásolt politikai nézeteivel teljesen azonosuló egyetemi hallgatókat romániai és nyugati »futárszolgálattal« bízza meg, leveleket, üzeneteket, esetleges ellenséges tartalmú kiadványokat küld velük, illetve hozat be hazánkba. A kioktatás alkalmával felhívja a figyelmüket, hogy a BM szervek hálózattal rendelkeznek, a határon ellenőrzéseket tartanak, s leveleket átvizsgálják. Hasonló feladattal bírta meg Románia felé Ambrus Lajos III. éves bölcsészhallgatót, aki szüleinek írott levelében beszámol erről: »Ilia nem küldött az egyetemről most még senkit ezekhez az emberekhez (Balogh Edgárhoz, Kányádi Sándorhoz, Kántor Lajoshoz, Benkő Samuhoz), nekem kell most mennem.« Hasonló céllal futárként jár Erdélybe Csapody Miklós I. éves bölcsész és Borhidán Éva IV. éves főiskolai hallgató. (...) Befolyása alá került hallgatókat, amint a romániai magyar kapcsolatait az egyetemen alakuló Kelet-Európai Kutatócsoporthoz való csatlakozásra ösztönzi és legmegbízhatóbb tanítványait kádertartalékként kívánja ott foglalkoztatni. Minden lehetőséget megragad legális befolyásolásra, fórumok teremtésére és felhasználására.”¹⁴

Különlegességnek számít az is, hogy korszakunk elején a szegedi bölcsészek – a magyarországi egyetemisták elsöprő részétől eltérően – határontúlról érkezett kortársaikkal, az akkori Csehszlovákiából részképzésre érkezett magyar diákokkal éltek együtt. 1980–81-ben Szegeden tanult többek között

¹² Interjú Laczkó Sándorral, 2020. június 16.

¹³ Interjú Bellavics Istvánnal, 2020. június 2.

¹⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5 O-19783/1., 182–184. p., Összefoglaló jelentés Dr. Ilia Mihály egyetemi adjunktus és társai ellenséges tevékenységéről, 1976. január 26.

az ottani rendszerváltásban szerepet vállaló, illetve az önálló Szlovákiában komoly karriert befutott Öllös László, Tóth Károly, Gyurgyík László, Molnár Imre. Ők már rendelkeztek prágai és budapesti ellenzéki kapcsolatokkal és hozták is ezeket Szegedre. Nagy hatást gyakoroltak az egyetemi közéletben aktív Hévízi Ottóra, Szijj Ferencre, Czupi Gyulára, Kalmár Melindára és Békés Csabára is; a szegedi repülő egyetemen például Szabó Miklós történész ugyanazt a kurzust adta le, mint Budapesten.¹⁵

Belülről bomlasztás vagy fellazítás?

A szegedi egyetemisták erdélyi aktivizmusának kontextusát nemcsak azért érdemes alaposabban szemügyre vennünk, mert a nagyobb egyetemi autonómiáért, lapalapításért, a KISZ-től független hallgatói érdekképviselőtért vívott küzdelemben igencsak aktív volt az Erdély-járó egyetemista mag, hanem azért is, mert ezek a folyamatok egymást erősítették. Az egyik visszaemlékező kiemelte az általa és Bárdi Nándor által kezdeményezett, a szamizdatok mellett a közép-kelet-európai térséggel kapcsolatos szakirodalmat gyűjtő Dokumentumtár (Doktár)¹⁶ kisebbségi vonatkozású anyagának világképformáló hatását.¹⁷

A korszak szegedi egyetemi hangulatát, folyamatait, az egyre erősebb legitimációs válsággal küzdő pártállam húzd meg-ereszd meg játékát rekonstruáló szerző az ebben a küzdelemben az önmagukat lényegében az MSZMP-vel szemben meghatározó személyek és csoportok leírására a *féllenzéki* kifejezést használta.¹⁸ Úgy vélte, hogy a Kádár-rendszer a nyolcvanas években fokoza-

¹⁵ Bárdi Nándor közlése, 2021. április 10.

¹⁶ Az akkor még a Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoport Dokumentációs és Információs Bázisa néven ismert gyűjtemény 1985 őszén kezdte meg működését a JATE BTK-n. Létrejött az egyetem néhány fiatal *féllenzéki* oktatójának, illetve hallgatójának volt köszönhető, de gyarapításában és működtetésében mások is részt vettek. Alapításának eredendő célja, hogy Magyarország, valamint Közép- és Dél-Kelet-Európa 20. századi történetét érintő, s a nyilvánosságtól elzárt (így például emigráns és szamizdat) kiadványok gyűjtésével és elérésük biztosításával elősegítse a szakirányú egyetemi oktatást. 1985 és 1989 között a Gyűjtemény volt az egyetlen intézmény az országban, ahol – egyetemi pártbizottsági engedéllyel – legálisan lehetett tiltott irodalmat olvasni. Azzal, hogy a Gyűjtemény biztosította a politikai szempontból kényes irodalomhoz való hozzáférést, fontos, a hallgatók által előszeretettel látogatott intézményévé vált a nyolcvanas évek második felében. A gyűjteményről és a szegedi egyetem nyolcvanas évek végén megszaporodó köreiről, műhelyeiről, kulturális és közéleti csoportjairól L.: LACZKÓ Sándor: A Bibó István Emlékbizottság és a „Nemzet és demokrácia” című szegedi konferencia 1989 májusában, In: GÉCZI József Alajos – LACZKÓ Sándor – SIPOS József – RÉVÉSZ Béla (szerk.): *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56. Előadások, tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok*, Média-Mix, Szeged, 2017, 107–108. p.

¹⁷ Interjú Bellavics Istvánnal, 2020. június 2.

¹⁸ BALOG Iván: Féllenzéki mozgalmak a szegedi bölcsészkaron a nyolcvanas években, In: GÉCZI–LACZKÓ–SIPOS–RÉVÉSZ: *i.m.*, 43. p.

tosan elindult – Juan Linz spanyol politikatudós meghatározását használva – a diktatúrából az autoriter rendszerré válás útján. Linz háromféle politikai rendszert különböztet meg: diktatúrát (ahol egyáltalán nincs politikai pluralizmus), demokráciát (ez teljes mértékben plurális) és a korlátozott pluralizmussal jellemezhető köztes kategóriát, az autoriter rendszert. A félellenzék kategóriájának megértéséhez azt kell tekintetbe venni, hogy helyzete ambivalens, aminek megvannak a hátrányos és előnyös oldalai is: ami egyfelől kettős játéknak, hintapolitikának látszik, az a másik oldalról nézve lehetővé teszi a keretek feszegetését, a *belülről bomlasztást* vagy kívülről szemlélve a *fellazítást*. A félellenzék a *túrt* szférában jelenik meg olyan csoportként, amely a nyílt rendszerellenességhez képest a kisebb rosszat testesíti meg. A hatalom és az ellenzék felé is vannak kötődései, *vegyértékei*, így informális kijáró, információtovábbító és közvetítő szerepet tölthet be, és ezáltal a saját alkupozícióját is javítja.¹⁹ E félellenzéki személyi és intézményi háló legfontosabb eleme a *Gondolat-jel* nevű egyetemi folyóirat volt. Habár a lap 1983-ban a komoly legitimációs válsággal és taghiánnyal küszködő szegedi egyetemi KISZ támogatásával jött létre, lényegében félszamizdatnak számított. Találkozási pontja lett mindazoknak, akik akár szakos kiadványok megalapításával (*Aetas* a történészeknél, *Harmadkor* a magyarszakosoknál), akár a hallgatói képviselő reformjával próbálkoztak, illetve később, 1988-ban megszervezték az ország első egyetemi sztrájkját.²⁰ Az említett témákban aktív egyetemi polgárok között megtaláljuk az erdélyi segítő hálózat legfontosabb szereplőit.

A sajátos félellenzéki pozícióhoz tartozik, hogy miközben a *Gondolat-jel* egyre élesebben követelte többek között az ideológiai tárgyak (például: a tudományos szocializmus) súlyának csökkentését, a diákélet demokratizálását – azaz ki nem mondva a KISZ monopóliumának megtörését –, a hallgatók helyzetének javítását,²¹ később pedig már az országos rendszerellenzék fontos témái (például a bős-nagymarosi erőmű építése, a *Mozgó Világ*-ügy) is helyet kapott hasábjain, mindvégig a JATE BTK KISZ-alapszervezet kiadványaként jelent meg. A lapalapításon gondolkodó fiataloknak többek között a már említett Ilia Mihály javasolta, hogy valamelyik KISZ-szervezethez csatlakozzanak, s mindvégig számíthattak a párttag, de reformer szellemű fiatalabb oktatók támogatására.²² Mindezt egy olyan környezetben, ahol lényegében már a nyolcvanas évek közepére formálissá vált az egyetemi KISZ működése. A szegedi bölcsészkaron a KISZ-tag hallgatók aránya a hetvenes évekbeli 80-

¹⁹ Uo., 44. p.

²⁰ ÖKRÖS Csaba: *Eper és bér. A JATE hallgatói mozgalmanak és önkormányzatának története (1981–1994)*. Szakdolgozat, JATE BTK Kommunikáció szak, 1997, 2. p.

²¹ Lásd például: BÁRDI Nándor – BELLAVICS István: *Javaslattervezet az 1984. évi bölcsészkar Diákparlamentre, Gondolat-jel, 1984/5., 7–9. p.*, <http://acta.bibl.u-szeged.hu/38363/1/gondolatjel_1984_5.pdf> (letöltve: 2021. 01. 19.)

²² ÖKRÖS: i.m., 7. p.

90%-ról 1982-re kétharmadra, három év múlva pedig egyharmadra zuhant, 1984-ben pedig már kari KISZ-titkárt sem sikerült választani.²³

Fa-dezodor, Wittgenstein-kötet, Corinfart

A szegedi egyetem, különösen a JATE bölcsész kara a nyolcvanas évek második felében aktívan Erdélyt járó közössége nem volt nagy. A legszűkebb, akár havi gyakorisággal kiutazó mag nagyjából tíz főt tett ki, míg a ritkábban, de azért rendszeresen segítséget csempészők négyszer-ötször annyian lehettek. A viszonylag alacsony létszám lehetővé teszi, hogy az *oral history*-interjúk, illetve a nem sokkal az események után készült visszaemlékezések alapján rekonstruáljuk és tipizáljuk az Erdély-járók motivációit, élményanyagát.

Egyfajta beavatási élmény lehetett az első, akár még középiskolásként megejtett romániai út, amely általában a klasszikus turisztikai útvonalon és célokkal haladt: a fiatal eljutott mondjuk Kolozsvárra, a Békás-szoroshoz, a Szent Anna-tóhoz vagy a Hargitára. A személyes adottságok és az erdélyi élmények függvénye volt, hogy az első erdélyi úton, utakon megszerzett személyes ismeretségek felébresztették-e a kapcsolatok elmélyítését, a segítség szándékát. A mozgalom egyik szegedi vezető aktivistájaként számon tartott Bárdi Nándor már a rendszerváltás után a magyarországi közélet Erdély-képlet és a nyolcvanas évek segítőmozgalmát együtt elemző tanulmányában az alábbiakban összegezte az aktivizmusig eljutó fiatalok tipikus élményanyagát: a fiatal, érzékeny ember első erdélyi útján ráébredt arra, hogy egy idegen országban, otthonától több száz kilométerre ugyanaz a nyelv és kultúra él. Sokan így döbrentek rá, hogy egy országhatáron átnyúló közösség tagjai. Egy nemzet, és nem csupán egy állam tagjai. Az erdélyi magyarok helyzetével való azonosulás a hazai politikai berendezkedéssel szemben is kritikussá tette az utazót. A másik fontos élmény lehetett az erdélyi panaszáradat mögötti közvetlen erkölcsi kihívás: „segíts rajtam, hozz gyógyszer, vagy ha tudsz, könyvet, de legalább magadat hozd, hogy beszélgethessünk”.²⁴

Az erdélyi utazások mellett fontos volt még a családi, iskolai szocializáció. Egyik visszaemlékezünk az első, gimnazista korában megejtett kolozsvári látogatásának élménye mellett az iskolai hatást is sorsformálóként idézte fel. „1980-ban érettségiztem Szegeden az Erdészeti Szakközépiskolában. Már ott téma volt közöttünk az erdélyi ügy, bele is botlottunk szamizdatba az iskolában – ebből lettek mindenféle kellemetlenségeink, a határontúli magyarság kérdése tehát jelen volt beszédtemáink között.”²⁵

²³ BALOG: *i.m.*, 45. p.

²⁴ BÁRDI: *i.m.*, 87. p.

²⁵ Interjú Laczkó Sándorral, 2020. június 16.

Figyelemreméltó, hogy a szegedi bölcsészkar legaktívabb Erdély-járói közül hárman is (Laczkó Sándor mellett Bárdi Nándor és Vincze Gábor) a szegedi Kiss Ferenc Erdészeti Szakközépiskolában érettségiztek. Ezt a tényt az erdélyi segítőhálózatba maga is bekapcsolódott Balog Iván szociológus nem sokkal az 1989-es romániai forradalmat követően készült, az aktivisták motivációit és módszereit elemző tanulmányában az iskola jellegzetességével magyarázta. „A szegedi iskola olyan erdészek kibocsátására törekszik, akik nemcsak jó szakemberek, hanem képesek arra is, hogy elvigyék a kultúrát az elmaradott térségekbe. Ennek megfelelően a szaktárgyak mellett hagyományosan nagy súlyt helyeznek a humán tárgyak oktatására is. Ennek köszönhető, hogy az erdésztanulók közül minden évben jónéhányat felvesznek a bölcsészkarra. A humán beállítottság mellett azonban az erdészetiből jött bölcsészhallgatók magukkal hozzák az alma materükben beléjük plántált gyakorlatiasságot is.”²⁶ Erre a gyakorlatiasságra szükség is volt, hiszen a szigorúan ellenőrzött román határon nagy mennyiségben csempészték könyvet, élelmiszert, gyógyszert. Utóbbiak forrásai a szegedi adományozók mellett református egyháztagok voltak.²⁷ Németh Géza budapesti református lelkészen keresztül érkeztek holland reformátusoktól származó csomagok is,²⁸ idővel Laczkó Sándor Szeged-Baktón található házának garázsa lett az állandó segélyraktár.²⁹ (A rendszernek volt egy önfenntartó lába is, amennyiben a szegedi egyetemisták Romániában értékesítették az ott hiánycikknek számító kávé, s a befolyt összegből fedezték költségeiket.)

Mint korábban már említettük, a családi-iskolai szocializáció mellett az erdélyi segítőakciókba való bekapcsolódást gyakran az első romániai élmények döntötték el. Sokan már az egyetemen estek át a *tűzkeresztésen*: az *újonc* általában a bölcsészkaron közismert Erdély-járó figurák egyikéhez fordult, aki ellátta a szükséges tudnivalókkal. Mindenekelőtt címetek adott neki, ahol megszállhat. Kioktatta a romániai mindennapok fontos tudnivalóira: hogyan vesztegessen meg a vonatkalauzt, mi a kávé feketepiaci ára, mire vigyázzon a közlekedésnél, stb. A beavatott azt is tudta, mit illik a szállásadóknak ajándékba vinni. Ha az illető bevált, s hajlandó volt nagyobb kockázatot is vállalni, akkor sokkal részletesebb eligazításban részesült, s egy, már tapasztalt egyetemistával utazhatott, akinek segített cipelni a csempésztett könyveket, gyógyszereket. Fa-dezodor, Wittgenstein-kötet, Corinfart szívgyógyszer egyaránt lehetett a csomagokban.³⁰ Idővel még sajátos bölcsészkar-i hagyomány is kialakult. Kalmár Melinda és Bellavics István kezdeményezésére az egye-

²⁶ BALOG Iván: *Mi van az erdélyi hátizsákban?* Kézirat, év nélkül, Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára, Társadalomelméleti Gyűjtemény, 4173., 10. p. Köszönöm Laczkó Sándornak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

²⁷ A református hálózatok erdélyi segítőakcióira L.: ABLONCZY: *i.m.*

²⁸ Interjú Bellavics Istvánnal, 2020. június 2.

²⁹ Interjú Laczkó Sándorral, 2020. június 16.

³⁰ BALOG: *Mi van az erdélyi hátizsákban?...*, 12-13. p.

temisták a nyolcvanas évek második felétől minden karácsony előtt gyűjtést szerveztek. A befolyt összegekből az Erdély-járó aktivisták élelmiszert és édességet tartalmazó csomagokat készítettek, azokat átcsempészték és katolikus plébániákra, illetve református parókiákra juttatták el, ahonnan aztán az ajándékokat szétosztották.³¹

A tapasztalt kísérőre szükség is volt az első utakon, mert miközben a gyógyszereket a román vámokok általában nem kobozták el, akárcsak a kereskedelmi mennyiségnek minősített élelmiszert, vadásztak a magyar nyelvű újságokra, könyvekre – még az olyan ártatlan sajtótermékekre is, mint amilyen a *Népsport* vagy a *Fürge Ujjak*.³² Mivel a szegedi egyetemisták általában vonattal utaztak, kiismerték a lehetséges rejtékhelyeket: a Balt Orient Express másodosztályán például dupla fala volt a kupénak, sok mindent ott rejtettek el, mert a falakat nem mindig kopogtatták végig a vámokok. Könyvet, például a főbűnnek számító Erdély történetét a másodosztály bőrülése alá dugták. Alulról vágták fel a szövetet, mert így hiába nehezedett rá felülről a vámok két kézzel, nem tudta kitapogatni a csomagot. Előfordult az is, hogy a másodosztályon utazók még a kürtösi határátkelő előtt átszivárogtak az első osztály kihúzható ülésekkel rendelkező kupéiba, ott rejtették el a csomagokat, majd a másodosztályon a kompromittáló áru nélkül nyugodtan bevárták a vámvizsgálatot.³³

A szegedi egyetemisták *fogadópontjai* elsősorban az erdélyi, azon belül is a kolozsvári, marosvásárhelyi, illetve kisebb mértékben a székelyföldi (sepsiszentgyörgyi és csíkszeredai) értelmiségi elitből kerültek ki. A segítség eljuttatásán és fogadásán messze túlmutató gyümölcsöző együttműködések, barátságok is kialakultak. „Én például a *Harmadkor* szerkesztésében segítettem, egyik feladatomból volt a kéziratok szerzése. Jártam Kolozsvárra, Csíkszeredára, Marosvásárhelyre, s próbáltam feltérképezni, kikkel lehet együtt dolgozni a fiatal írók-költők és filozófusok közül. Láng Zsolttól Kovács András Ferencen át Egyed Péterig, Ungvári-Zrínyi Imréig, Visky Andrásig és Tompa Gáborig, illetve Jakabffy Tamásig szövődtek a kapcsolataim. Akkoriban még nem volt internet, telefonon sem lehetett szabadon beszélni, szükség volt személyes találkozássra.”³⁴

Sokféle motiváció miatt dönthetett úgy egy szegedi bölcsész egyetemista a nyolcvanas években, hogy bizonyos kockázatot vállalva igyekszik segíteni az erdélyi magyarokon. Azonban talán a fentiekből is látszik, hogy ezt az igen különleges kapcsolatot nem lehet pusztán a segélyező/segélyezett sémával leírni. A korabeli Erdély-járás hozzájárult a mesterségesen elszakított magyar-magyar kapcsolatok újraszövéséhez, amely kapcsolatok a romániai

³¹ Interjú Bellavics Istvánnal, 2020. június 2.

³² BÁRDI: *i.m.*, 87. p.

³³ Interjú Bellavics Istvánnal, 2020. június 2.

³⁴ Interjú Laczkó Sándorral, 2020. június 16.

forradalom után immár egy teljesen más politikai, gazdasági és társadalmi környezetben fejlődhettek – arra az összetartozásra is építve, amit a diktatúra idején erdélyi és magyarországi magyarok kölcsönösen megtapasztalhattak.

A szegedi egyetemen szerveződő *szabadság kis körei* a diktatúra végének egyre aktívabb *féllenzéki* tevékenységről tanúskodnak. Ugyanakkor a nyolcvanas évek szervezett Erdély-járásában résztvevők kari lapalapításban, képviseleti reformban, különféle ellenzéki személyiségek és az MSZMP egyes reformerőivel kialakított kapcsolataiban megnyilvánuló aktivizmusa fontos adalékokat szolgáltat a rendszerváltás természetének megértéséhez is. Nem egymástól elszigetelt, egymással konkuráló, különféle témákra szakosodott, strukturált csoportok képe rajzolódik ki, hanem informális közösségeké, amelyeknek tagjai együttműködtek egy-egy konkrét terv (mint amilyen az Erdély-járás is volt) kivitelezésére. Noha a szegedi bölcsészek korabeli létszámához képest viszonylag kisszámú aktivistáról beszélhetünk, katalizáló szerepük megkerülhetetlen nemcsak határontúli magyarokkal kapcsolatos szolidaritás-érzés kifejlődésében, de a rendszerváltás szegedi történéseiben is.